

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(100):341.24:327.5"1938/1939"

Павленко В.М.

МЮНХЕНСЬКА КРИЗА І КРАХ ВЕРСАЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджується процес розвитку кризових явищ Версальської системи напередодні Другої світової війни. Особлива увага надається тому, як і за яких обставин йшла підготовка та підписання Мюнхенської угоди. Зазначається, що поява на авансцені європейської політики нацистської Німеччини, без сумніву, стимулювало весь комплекс міждержавних протиріч. Це призвело до зниження стабільності Версальської системи. Аналізуються прояви реакції великих держав на агресивну політику Берліна та наголошується на тому, що політика умиротворення була хибною і призвела до поглиблення кризи Версальської системи в кінці 30-х рр. ХХ ст.

В даному дослідженні робиться наголос на тому, що в результаті політики умиротворення кардинально змінюється баланс сил на континенті, а підписання Мюнхенської угоди у вересні 1938 р. стало вирішальним у розвитку кризи Версальської системи і поклало початок розпаду даної моделі міжнародних відносин.

Констатовано, що західні демократії так і не зрозуміли суті диктаторських режимів, а таке нерозуміння призвело не тільки до руйнації міжнародної системи, але й до початку Другої світової війни.

Ключові слова: *Версальська система, міжнародні відносини, Мюнхенська угода, політика умиротворення, безпека, кризові явища, диктаторський режим, західні демократії.*

У світову історію 30-ті рр. ХХ ст. увійшли як період навколо якого в останній час відбуваються яскраві та бурхливі дискусії, як у вітчизняній, так і у зарубіжній історіографії. З'являються нові підходи, різні погляди на події, що відбувалися у вказаний період, а творча атмосфера, що склалася останнім часом у наукових пошуках дозволяє, на наш погляд, максимально об'єктивно поглянути на різні аспекти міжнародного життя 30-х рр. минулого століття. На основі вивчення раніше невідомих і часто недоступних документів, з'являються нові оцінки та висновки, які дозволяють якомога реальніше відновити картину того, що відбувалося. Все це сприяє дослідженню проблем історії напередодні Другої світової війни. Водночас, варто наголосити, що для повного висвітлення історії нині все ще існує проблема необхідності вільного доступу дослідників до документів, можливість роботи з якими, безумовно, допомогла б всебічно і об'єктивно вивчити історію взаємовідносин між країнами у період між Першою та Другою світовими війнами.

Однією з проблем міжвоєнної історії, яка нині, в умовах агресивної політики Росії, стала вельми актуальною, була ситуація з Чехословаччиною. Варто звернути увагу на те, що з виникненням «вісі Берлін-Рим» криза Версальської моделі міжнародних відносин ще більш загострюється. Німеччина та Італія,

об'єднавшись, намагаються зруйнувати європейський порядок, який на той час і так вже був досить крихким. Знявши взаємні претензії ці дві агресивні держави вирішують досягати своєї цілі силовим шляхом. Це призвело до того, що на середину 1938 р. конфліктний потенціал Версальської системи стрімко зріс. Ті держави, які намагалися зберегти статут-кво на континенті вже не могли або не хотіли активно протидіяти політиці агресивних країн. Зрозумівши це, «вісь Берлін-Рим» починає діяти для того, щоб якомога швидше ліквідувати Версальську систему і вирішити, в який спосіб, свої зовнішньополітичні завдання.

Необхідно зазначити, що питання історії міжнародних відносин напередодні Другої світової війни, як і питання Мюнхенської угоди, зокрема, знайшли своє відображення у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників [1-6]. В цих дослідженнях розглядаються різноманітні аспекти життєдіяльності Версальської системи, звертається увага на розстановку сил на Європейському континенті у другій половині 1930-х рр., оцінюється позиція великих держав щодо головних питань світової політики, з'ясовуються причини і наслідки, безпосередньо Мюнхенської кризи.

Автор даної статті, спираючись на досвід попередніх досліджень, ставить за мету розглянути процес розвитку кризових явищ Версальської системи через події, які відбувалися у Європі у 1938 р. та увійшли в історію, як Мюнхенська змова. Також, намагається визначити, яку небезпеку несуть кризові тенденції для розвитку міждержавних відносин і показати, як захист особистих інтересів групи країн може призвести до руйнування всієї європейської безпеки.

Після того, як у 1918 р. Австро-Угорщина зникла з політичної мапи світу виникає нова держава – Чехословацька республіка. В цій країні крім 7,2 млн. чехів проживало більше 3 млн. німців, 2,5 млн. словаків, 700 тис. угорців, 500 тис. українців-русинів і близько 100 тис. поляків. Така багатонаціональність була значною проблемою для країни. Меншини мешкали на територіях, які межували з їх етнічними батьківщинами і цілком природньо тягнулися до своїх історичних родичів, вимагаючи більшої автономії. Хоча нацменшини, що проживали на території Чехословаччини, мали всі демократичні і громадянські права, включно з правом голосу, національними школами, культурними установами, все ж таки були випадки прояву шовінізму і безтактності. Крім того, нацменшини бачили, що уряд не виконує обіцянок, які дали Т. Масарик і Е. Бенеш на Паризькій мирній конференції у 1919 р. щодо «створення в країні кантональної системи, на зразок швейцарської» [7, с. 395].

З приходом до влади в Німеччині А. Гітлера значно поживавішав національний рух судетських німців, який отримав нацистське забарвлення. Сам фюрер відкрито ненавидів чехів, а післявоєнну Чехословаччину сприймав, як «штучне породження Версалу». Тому і не дивно, що після анексії Австрії наступним об'єктом в низці територіальних амбіцій А. Гітлера стала Чехословаччина. Г. Макміллан у своїх спогадах зазначав, що для

Великої Британії і СРСР після аншлюсу Австрії абсолютно очевидним було, що наступною стане Чехословаччина. Це було відомо обом державам, однак спільних дій в цьому питанні так і не було [8, р. 491].

Намагаючись «проковтнути» якомога більше територій, поки ще без європейської війни, німецький лідер, з тактичних міркувань, задумав провести анексію Чехословаччини у два етапи. Для цього він вирішив спертися, передусім, на судетських німців, які на той час складали п'яту частину населення цієї країни. Використовуючи Судетсько-німецьку партію (СНП) на чолі з К. Гейнлейном, він розгорнув діяльність щодо «перетягування» Судетів у склад Німеччини.

Варто зазначити, що на той час Чехословаччина була демократичною країною з розвинутою економікою. Рівень життя її громадян був один з найвищих у Європі. Ця країна мала потужну армію з новітньою технікою, більша частина якої виготовлялася в Чехії. Крім того, держава була зв'язана воєнними союзами з Францією та СРСР. Але, не дивлячись на все це, стан Чехословаччини на міжнародній арені в нових геополітичних умовах не міг не викликати серйозних побоювань.

А. Гітлер посилював свій тиск на Чехословаччину, особливо з урахуванням зростаючої підтримки його дій з боку Лондона і Парижа. 28-29 квітня 1938 р. в Лондоні відбулися британсько-французькі перемовини щодо вироблення спільної лінії з чехословацького питання. Було прийнято рішення разом натиснути на Прагу щодо виконання вимог Німеччини відносно Судетської області [9, с. 243].

Враховуючи таку позицію Великої Британії та Франції, у травні 1938 р. у німецькому генеральному штабі був вироблений і затверджений А. Гітлером таємний план «Грюн», який мав на меті розчленувати Чехословаччину, а якщо буде необхідно, застосувати військову силу і зайняти захоплену територію [9, с. 252-270].

Таким чином, навесні-влітку 1938 р. чехословацьке питання стає одним з головних в міжнародній політиці всіх великих європейських держав. Навіть преса починає виявляти стурбованість з приводу ситуації, яка склалася щодо Чехословаччини. Мова йшла про те, що Франція та Велика Британія мають чітко заявити, що вони будуть захищати Чехословаччину.

Водночас позиція самої Франції у цьому питанні залишалася незрозумілою. У бесіді з американським послом В. Буллітом міністр закордонних справ Франції Ж. Бонне підкреслив, що без Великої Британії Франція не має наміру надавати допомогу Чехословаччині. Прем'єр-міністр Франції Е. Даладьє, у свою чергу, на зустрічі з американським дипломатом зазначив, що «Франція не в змозі надати військову допомогу Чехословаччині» [6, с. 278].

Щодо Великої Британії, то у серпні-вересні 1938 р. відбулася низка закритих британсько-німецьких перемовин, під час яких британський прем'єр-міністр Н. Чемберлен та інші уповноважені особи Великої Британії зазначали, що

«вирішення чехословацької проблеми» може бути досягнуто тільки за згодою Великої Британії. Але всі зусилля Н. Чемберлена успішно завершити переговори з Німеччиною ні до чого не призвели. А. Гітлер постійно розширював масштаби своїх вимог до Чехословаччини, намагаючись не допустити будь-якої угоди між чехословацьким урядом і партією судетських німців [10, с. 731].

Навесні-влітку 1938 р. політика Великої Британії, як європейського лідера (у Франції в цей час була урядова криза і їх дипломатичний корпус виглядав дещо розгубленим) і СРСР, як країни, що здійснювала останню спробу вплинути на перебіг подій в Європі, нині є предметом гострих дискусій в історичній літературі. Внаслідок цього виникає багато питань, наприклад, чому обидві країни не змогли знайти спільної мови і як це вплинуло на розвиток міжнародних відносин того часу.

Міжнародна значущість чехословацької проблеми стала причиною того, що і в британсько-радянських відносинах 1938 р. їй приділялася значна увага. Велика Британія в цей час шукала можливості не допустити розгортання конфлікту, адже Чехословаччина була важливою ланкою «малої Антанти», а її безпека гарантувалася Францією.

Лондон в цей час жодних ініціатив щодо колективних дій з метою попередження агресії не підтримав, назвавши їх несвоєчасними, посилаючись на небажання спровокувати Німеччину. Прихованим мотивом такої політики, на нашу думку, було те, що британці боялися, що будь-який військовий конфлікт в Європі за участі СРСР призведе до початку реалізації більшовиками плану «світової революції» [11, р. 237].

Таким чином стає зрозумілим, що західні країни, хоча і були пов'язані з Прагою системою домовленостей, воювати через територіальні претензії Німеччини в Європі не збиралися [12, р. 3]. 22 березня 1938 р. британський уряд передав французькому меморандум, в якому містилися оцінки міжнародного становища. В ньому говорилося, що є лише слабка надія на те, що можлива агресія Німеччини проти Чехословаччини може бути попереджена спільними діями.

24 березня прем'єр-міністр Великої Британії Н. Чемберлен, виступаючи на засіданні парламенту, заявив, що Сполучене Королівство не має жодних зобов'язань перед Чехословаччиною і не буде її захищати [13, с. 36-37]. Британська дипломатія доклала багато зусиль, щоб Франція також не пішла на конфронтацію з Німеччиною. Водночас Велика Британія активно критикувала Радянський Союз, який, на їх думку, в умовах чистки командного складу Робітничо-селянської Червоної армії і кризового стану в промисловості не зможе надати дієвої допомоги [14, р. 55]. Уряд Великої Британії уникав прямих консультацій з Кремлем, всіляко переконуючи Францію відмовитися від спільних з СРСР надати гарантії безпеки Чехословаччині. Радянський Союз припинив переговори з Францією в кінці червня, не зважаючи на гарантії взяті

пактом про ненапад [15, с. 238]. У зв'язку з цим виникає гіпотеза: можливо, всі заяви СРСР під час чехословацької кризи були своєрідним дипломатичним блефом з метою остаточно перевірити на чию сторону стане Захід.

В Лондоні до радянських заяв, після яких не було жодних дій, ставилися критично. 28-29 квітня пройшла спільна британсько-французька нарада, головне рішення якої зводилося до того, щоб зробити все можливе для вирішення проблеми німецької меншини в Чехословаччині. Лондон переконував Париж в сумнівності ефективності радянської допомоги у разі військового конфлікту [16, р. 213-214].

3 травня 1938 р. події починають розгортатися з небаченою швидкістю. 11 травня радянський посол у Великій Британії І.М. Майський в телеграмі на адресу НКЗС повідомляв про свою розмову із Г. Вільсоном, «людиною, яка займала посаду секретаря Н. Чемберлена і фактично була творцем зовнішньої політики, яку проводив прем'єр» [17]. За його словами, головна зовнішньополітична ідея Великої Британії зводилась до підписання «пакту чотирьох». В цьому відношенні ситуація з Чехословаччиною ставала своєрідним зондуванням позиції німецької сторони з подальшим підписанням договору між Великою Британією, Францією, Італією та Німеччиною. Незначні територіальні поступки Рейху давали Лондону час на розгортання кампанії з переозброєння власної армії. Тому діяльність британської дипломатії була спрямована на те, щоб переконати європейські країни в безпідставності закликів СРСР надати допомогу Чехословаччині. Заяви Радянського Союзу ігнорувалися з двох причин. По-перше, в Лондоні володіли інформацією про реальний стан Червоної армії після чисток та її невисокі бойові якості. По-друге, з огляду на незначущість можливої радянської допомоги не було необхідності діяти спільно з СРСР, щоб у А. Гітлера не склалося враження, що його атакують з двох фронтів.

Водночас, Сполучене Королівство та Франція тиснули на Чехословаччину через своїх послів з вимогами виконати програму судетських німців. У травні країни висловили А. Гітлеру протест щодо вирішення долі Судет військовими методами [18, с. 295]. Цей протест Сполученого Королівства та Франції щодо військового вирішення судетського питання став причиною того, що піднятий гейнлейнівцями 22 травня, під час муніципальних виборів у Судетах, заколот не був підтриманий Німеччиною. На нашу думку, це був локальний успіх Великої Британії та Франції.

3 серпня в Прагу прибула місія на чолі з лордом Р. Ренсіменом. Головне завдання місії полягало в посередництві під час переговорів між гейнлейнівцями та урядом Чехословаччини [19, р. 26]. Замість надання Чехословаччині реальної допомоги Велика Британія і Франція зробили все для того, щоб «по суті зупинити не агресора, а жертву агресії» [17, с. 171, 175].

16 вересня Н. Чемберлен під час зустрічі з А. Гітлером в Берхтесгадені погодився на відокремлення від Чехословаччини територій населених

переважно німцями, за умови проведення цієї акції мирним шляхом [21, р. 273] Завершилася чехословацька драма подіями 30 вересня в Мюнхені. Представник Чехословаччини чекав на рішення конференції за участю Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії у передпокої, за закритими дверима. Чехословаччина стала розмінною картою у грі великих країн.

Таким чином, події пов'язані з чехословацькою кризою продемонстрували бажання Великої Британії вирішувати конфлікт шляхом прямої співпраці з Німеччиною. Європа хотіла миру, але мир був досягнутий ціною втрати незалежності Чехословаччиною. Лондон намагався зберегти мир за рахунок значних поступок. Кабінет Н. Чемберлена продемонстрував бажання домовлятися з Берліном.

Рішення Мюнхенської конференції чітко показали нездатність механізмів колективної безпеки реагувати на конкретні виклики. Цей європейський форум став кульмінацією політики умиротворення, яка внесла свої корективи в міжнародну ситуацію та змінила зовнішню політику великих європейських країн.

Мюнхенська конференція і відповідний договір 29-30 вересня 1938 р., стали переломним моментом міжнародного життя кінця 30-х рр. Дозвіл на фактичний поділ Чехословаччини був тією ціною, яку заплатили Велика Британія та Франція в обмін на примарні гарантії безпеки, що їх надав фюрер. Крім того, 30 вересня 1938 р. було підписано британсько-німецьку декларацію про небажання двох держав будь-коли воювати одна з одною [21], а також продовжено термін дії морського договору. Все це мало б відвернути війну, але на наш погляд, цей договір був скоріше вдало розіграною А. Гітлером виставою, аніж демонстрацією своїх реальних планів.

Варто наголосити, що реакція на Мюнхенські події всередині Сполученого Королівства була неоднозначною і загострила внутрішньополітичну боротьбу, як всередині правлячої Консервативної партії, так і міжпартійну. Сам Н. Чемберлен, виступаючи після повернення в Лондон в аеропорту, розмахуючи щойно підписаною декларацією, заявляв, що привіз із Мюнхена мир. В своєму виступі, перед натовпом на Даунінг-стріт він зазначив: «Ми визнали, що питання британсько-німецьких відносин має першочергове значення для обох країн і для Європи. Ми розглядаємо договір підписаний вчора ввечері і англійсько-німецький морський договір як символ бажання наших народів ніколи не воювати... ми повні рішучості продовжувати наші спроби усувати можливі конфлікти і, таким чином, зробити свій внесок у справу забезпечення миру в Європі» [22, р. 414; 23, с. 149].

Правляча Консервативна партія, в більшості, поділяла оптимістичні погляди і надії свого керівника. Міністр внутрішніх справ С. Хор зазначив: «Ще тиждень тому назад ми стояли на краю страшної прірви» [24]. Він був переконаний, що політика уряду себе повністю виправдала.

Водночас лунали не такі мажорні ноти в промовах критиків політики всередині партії, що виразно простежується в записах політичних дебатів. Особливо послідовними були консерватори В. Черчилль та Е. Іден, а також морський міністр і дипломат А.Д. Купер [24].

Поодинокі критика, яка лунала на адресу зовнішньої політики Н. Чемберлена, в основному від В. Черчилля та його прибічників, а також Е. Ідена, посилилася після підписання Мюнхенського договору. І.М. Майський, який був присутній на засіданнях Палати громад 3-6 жовтня 1938 р., в щоденнику залишив такий запис: «Лінія водорозділу пройшла доволі різко. З одного боку – Кабінет і переважна більшість правлячої коаліції, що підтримувала його (Чемберлена) політику, а з іншого – лейбористсько-ліберальна опозиція плюс «бунтарі» з консервативного табору» [25].

Події навколо Мюнхенського договору стали предметом обговорення не лише в сфері професійних політиків, а й викликали значний резонанс британської суспільної думки, спричинивши полеміку в пресі. Надзвичайний і повноважний посол СРСР у Великій Британії І.М. Майський в телеграмі на адресу Наркомату ЗС від 2 жовтня 1938 р. повідомляв, що «громадська думка, яка зустріла «договір чотирьох» в дусі повного захвату починає змінюватися». За його словами і консервативна, і лейбористська преса, з самого початку, зайняли критичну позицію щодо політики свого уряду під час переговорів у Мюнхені [26, с. 29-31].

Надії на мирне вирішення проблем міжнародного життя у більшості британців розвіялися. Влаштовані нацистами єврейські погроми в Німеччині в листопаді 1938 р. сколихнули британську суспільну думку. Невдоволення політикою умиротворення отримало яскраве підтвердження і під час позачергових виборів у парламент, що відбулися в жовтні-грудні. В результаті, навіть в традиційно консервативних виборчих округах, наприклад Бріджвотері, консерватори зазнали поразки. Аналітики із Масс-Обсервейшн, неурядової організації з вивчення суспільної думки, зазначали, що з кожним днем після Мюнхенської конференції почуття полегшення та розрядки напруженості, що виникло після підписання договору, слабшало [27, с. 53].

Безумовною помилкою Н. Чемберлена сучасні дослідники вважають те, що отримавши владу, він був переконаний, що не існує сильної опозиції його поглядам на зовнішню політику і що його позиція співпадає з поглядами Е. Ідена, на той час міністра закордонних справ. Тому до складу міністерства закордонних справ не були введені нові функціонери [28, р. 82-84], водночас ні для кого не було таємницею те, що Форін офіс завжди залишався найконсервативнішим міністерством.

Велика Британія і Франція наприкінці осені 1938 р., в умовах, «що є ні війною, ні миром» [29, с. 249] провели в Парижі у листопаді низку військових консультацій. Британська сторона вимагала підвищення показників оборонної промисловості Франції, зокрема збільшення випуску бойових

літаків [30, с. 158]. В свою чергу, французи вимагали у випадку конфлікту збільшення британської військової присутності на континенті, оскільки, за словами Л. Емері, боялися опинитися без підтримки проти 80-мільйонної Німеччини та 40-мільйонної Італії [31].

Пошук союзів диктувався не тільки політичною, а й військовою необхідністю. Проблема переозброєння британської армії піднімалася ще після аншлюсу Австрії. Ще з середини 30-х рр. тодішній міністр фінансів Н. Чемберлен, підтримував програми виділення значних дотацій на потреби військової галузі. У березні 1935 р. його міністерством була видана «Біла книга», у якій передбачалося збільшення фінансування оборонної сфери. Документ був розкритикований лейбористами у парламенті та пресі [32, с. 205]. Але, незважаючи на шквал критики, аналогічні документи були прийняті у 1936-1937 рр. Міністр фінансів в уряді Н. Чемберлена, Дж. Саймон у відповідь на невдоволення заявив, що «фінанси – найзначніший фактор нашої обороноздатності» [33, р. 118].

Необхідно звернути увагу на те, що у Франції боялися зближення СРСР з Німеччиною, про можливість якого повідомляв французький посол в СРСР Р. Кулондр, пізніше призначений в Берлін. Ці переживання були відомі Лондону, але можливі наслідки німецько-радянського зближення недооцінювалися Е. Галіфаксом. Недивлячись на те, що наприкінці 1938 – початку 1939 рр. британсько-радянські відносини були зведені до мінімуму, місце і роль СРСР в європейській дипломатії активно обговорювалися в західних країнах. 24 листопада Лондон і Париж спільно обговорили перспективи відносин між Францією та СРСР, їх спільних дій в межах пакту про взаємну допомогу. Водночас лейтмотивом політики Н. Чемберлена залишалася співпраця з Берліном та Римом. Підтвердженням цього може бути британсько-французька зустріч 24 листопада на Даунінг-стріт. Під час неї, прем'єр-міністр Великої Британії заявив, що «ми повинні за можливості уникати ситуації проведення будь-яких спільних дій з Францією та Росією проти Німеччини та Італії» [34, с. 262].

Але поступово французька сторона починає виступати за налагодження відносин з СРСР. Міністр закордонних справ Ж. Бонне підтвердив готовність виконувати умови французько-радянського пакту від 1935 р., після того як Н. Чемберлен 6 січня 1939 р. заявив про підтримку, яку британський уряд надасть Парижу у випадку агресії проти нього [35, р. 216].

Лондон, у питанні налагодження відносин з Москвою пішов шляхом налагодження, в першу чергу, економічної співпраці. Справа в тому, що з моменту відновлення дипломатичних відносин між державами у 1929 р. об'єми британсько-радянської торгівлі скоротилися в рази, тому на динаміку двосторонньої торгівлі покладалися значні надії, як на створення підґрунтя для подальших політичних переговорів, так і як на один із способів зменшення негативного сальдо в зовнішній торгівлі.

Існувала ще одна мета, яку переслідувала британська дипломатія і, на думку автора, була більш прагматичною. В розмові з І.М. Майським Е. Галіфакс у Лондоні та В. Сідс (новопризначений посол Великої Британії в СРСР) в бесіді із М.І. Калініним в Москві шукали шляхи, щоб не допустити радянсько-німецького зближення [35, р. 45-46].

Ще одним важливим фактором, що підштовхнув Сполучене Королівство до встановлення тісніших відносин з СРСР була ситуація на Далекому Сході. Цей регіон не відзначався стабільністю після нападу Японії на Китай, в результаті чого тут страждали британські інтереси, в першу чергу економічні [11, р. 267].

На наш погляд, вищесказане яскраво характеризує складність міжнародної ситуації, що склалася на початок березня 1939 р. У Великій Британії зросло розчарування мюнхенською політикою, традиційний «баланс сил» своє віджив, а політика умиротворення не могла зупинити зростаючі територіальні претензії Рейху.

1939 р. став для Європи роком міжнародних викликів, коли реалії міжнародного життя засвідчили завершальний етап кризи Версальської системи. Зовнішня політика Лондона була поставлена в нові складніші умови. Відбувається посилення Німеччини за рахунок отримання повного контролю над окупованою Чехословаччиною, зростає напруженість в регіоні Південно-Східної Європи, політика умиротворення зазнала краху.

8 березня 1939 р. у виступі перед представниками партійних, військових та економічних кіл А. Гітлер заявив, що отримання доступу до баз сировини є основою благополуччя німецького народу. У зв'язку з цим, не пізніше 15 березня планувалася окупація Чехословаччини. В списку майбутніх територій, які «є життєво необхідним простором для Німеччини» також значилися Польща, Румунія, Угорщина та Югославія, контроль над якими дозволив би отримати перемогу над західними країнами – Великою Британією, Францією та США [36, с. 201].

15 березня розпочалося здійснення цієї програми – німецькі війська зайняли Прагу, завершивши окупацію Богемії та Моравії. Британський уряд 18 березня виступив із нотою протесту проти дій Німеччини. Згодом, виступаючи в парламенті, Н. Чемберлен сказав, що ніхто із учасників Мюнхенської конференції не міг передбачити такого розвитку подій. Проте деякі дослідники зазначають, що небажання дати гарантії Чехословаччині засвідчило те, що британський прем'єр-міністр і його оточення передбачали таку ситуацію [37, с. 98].

Н. Чемберлен, даючи оцінку міжнародній ситуації під час виступу в Палаті громад, зазначив: «Звісно, я жалкую про те, що трапилося. Однак, ми не допустимо, щоб це змусило нас звернути з нашого шляху. Будемо пам'ятати, що всі народи світу, як і раніше, мають надію на мир» [23, с. 161]. Безсумнівно, дії фюрера завдали удару по іміджу Н. Чемберлена не лише у Великій Британії, але і за її межами.

Незважаючи ні на що, надії прем'єр-міністра Великої Британії на умиротворення шляхом переговорів з Німеччиною та Італією продовжувалися, а переговори Лондона з Берліном не припинялися навіть після порушення пунктів Мюнхенського договору і тривали до серпня 1939 р.[38, р. 125].

Таким чином, спираючись на весь комплекс вищезазначених факторів можна зробити висновок, що кінець 30-х рр. ХХ ст. був надзвичайно складним для міжнародних відносин. З 1938 р. Німеччина відчула себе достатньо сильною для того, щоб перейти національні кордони, які були встановлені Версалем. Політика умиротворення виявилася хибною і принесла кардинальні зміни балансу сил на континенті, а Мюнхенська угода стала останньою краплею у розвитку кризи Версальської системи. Відбувається розпад цієї моделі міжнародних відносин, стратегічні позиції західних демократій виявилися серйозно послабленими в результаті чого система європейської безпеки була зруйнована. Обравши політику умиротворення Велика Британія і Франція зробили, як показала історія, велику помилку. Нерозуміння суті диктаторських режимів з боку Лондона і Парижа не дозволило знайти вихід з кризи міжнародних відносин, що призвело до руйнівної війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Ермаков В. История международных отношений XX века: учеб. пособ. – Санкт-Петербург, 2008. – 511 с.
2. Карлей М. Дж. 1939: альянс, который не состоялся и приближение Второй мировой войны. – Москва: Грант, 2005. – 376 с.
3. Павленко В.М. Історія міжнародних відносин (1918-1939 рр.): навч. посіб. – К.: Алвія, 2008. – 216 с.
4. Шубін А.В. Мир на краю бездны: от глобального кризиса к мировой войне. – М.: Вече, 2004. – 573 с.
5. Martorell M, Santos J. Manual de historia politica y social de España (1808–2011). – Barcelona: RBA, 2012. – 510 p.
6. Наумов А.О. Дипломатическая борьба в Европе накануне Второй мировой войны: история кризиса Версальской системы. – М.: РОССПЭН, 2007. – 414 с.
7. Ширер У. Взлет и падения третьего рейха: [в 2 т.]. Т. 1; [с предисл. и под ред. О.А. Ржешевского]. – пер. с англ. – М.: Воениздат, 1991. – 651 с.
8. Macmillan H. Winds of change, 1914-1939. – London: Macmillan, 1966. – 664 p.
9. Дашичев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма: исторические очерки, документы и материалы: в 2 т. Т. 1. Подготовка и развертывание нацистской агрессии в Европе. 1933-1941; отв. ред. чл.-кор. АН СССР А.М. Самсонов. – М.: Наука, 1973. – 766 с.
10. История дипломатии: в 3 т. Т. 3. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг.) / под ред. В.П. Потемкина; [сост.: И.И. Минц, А.М. Панкратова и др.]. – М.: Соцэкгиз, 1945. – 883 с.
11. Neilson K. Britain, Soviet Russia and the collapse of the Versailles Order, 1919-1939. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 379 p.
12. Prazmovska A. Britain, Poland and the eastern front, 1939. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 231 p.
13. Новые документы из истории Мюнхена / М-во иностр. дел СССР, М-во иностр. дел ЧСР; [редкол.: И.Н. Земсков и др.]. – М.: Госполитиздат, 1958. – 160 с.

14. Show L. *British Political Elite and the Soviet Union, 1937-1939.* – London-New York: Routledge, 2003. – 210 p.
15. Дюллен С. Сталин и его дипломаты. Советский союз и Европа. 1930-1933 гг.; [пер. с фр. Э.М. Кустовой]. – М.: РОССПЭН, 2009. – 318 с.
16. *Documents on British foreign policy, 1919-1939. Vol. 1. 1938* / Ed. by Ernest Llewellyn Woodward, Rohan d'Olier Butler. – London: Her Majesty Stationery Office, 1949. – 655 p.
17. Документы по истории Мюнхенского сговора, 1937–1939 / М-во иностр. дел СССР, М-во иностр. дел ЧССР; [редкол.: В.Ф. Мальцев, Д. Спачил, П. Стриженец и др.]. – М.: Политиздат, 1979. – 471 с.
18. Майский И.М. Воспоминания советского дипломата, 1925-1945 гг. – Ташкент: Узбекистан, 1980. – 671 с.
19. Vysný P. *The Runciman mission to Czechoslovakia, 1938: prelude to Munich.* – Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2003. – 376 p.
20. Стариков Н.В. Кто заставил Гитлера напасть на Сталина?: роковая ошибка Гитлера. – Москва [и др.]: Питер, 2009. – 364 с.
21. *The Munich Agreement and its Application (September 29 – October 4, 1938)* / Ibiblio. The Public's Library and Digital Archive. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ibiblio.org/pha/fyb/part_1.html.
22. Faber D. *Munich 1938: Appeasement and World War II.* – Riverside: Simon & Schuster, 2009. – 477 p.
23. Черчилль У. Вторая мировая война: в 6 т. Т. 1. Надвигающаяся буря; пер. с англ. под ред. А. Орлова – М.: Терра, 1997. – 333 с.
24. *Parliamentary Debates. Official Report, House of Commons (5th Series). Vol. 339* // Hansard archive (digitised debates from 1803). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.hansard-archival.parliament.uk/Official_Report_House_of_Commons_\(5th_Series\)_Vol_1_\(Jan_1909\)_to_Vol_1000_\(March_1981\)](http://www.hansard-archival.parliament.uk/Official_Report_House_of_Commons_(5th_Series)_Vol_1_(Jan_1909)_to_Vol_1000_(March_1981))
25. Поздеева Л.В. Британская политика по дняникам советского посла И.М. Майского (из записей 1938-1941 годов) // Россия и Британия / [Рос. акад. наук и др.]. – М., 2002. – Вып. 3: В мире английской истории: Памяти акад. В.Г. Трухановского. – С. 197-219.
26. СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны. (Сентябрь 1938 г. – август 1939 г.): документы и материалы / [редкол.: А.А. Громыко и др.]; М-во иностр. дел СССР. – М.: Политиздат, 1971. – 736 с.
27. Поздеева Л.В. Лондон – Москва. Британское общественное мнение и СССР, 1939-1941. – М.: ИВИ РАН, 2000. – 306 с.
28. Dutton D. *Anthony Eden: a life and reputation.* – London-New York: Arnold, 1997. – 576 p.
29. Документы и материалы кануна Второй мировой войны (1937-1939 гг.): в 2 т. Т. 1. Ноябрь 1937 г. – декабрь 1938 г. / М-во иностр. дел СССР; [редкол.: Бондаренко А.П. и др.]. – М.: Политиздат, 1981. – 302 с.
30. 39 год: уроки истории / [В.К. Волков, Р.М. Илюхина, А.А. Кошкин и др.; отв. ред. О.А. Ржешевский]; АН СССР, Ин-т всеобщ. истории. – М.: Мысль, 1990. – 508 с.
31. Эмери Л.С. *Моя политическая жизнь*; [сокр. пер. с англ. А.О. Зелениной и др.; под ред. и со вступ. ст. В.И. Попова]. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 685 с.
32. Демидов С.В. Великобритания и англо-франко-советские переговоры 1939 г. // Проблемы всеобщей истории. – Рязань, 1997. – С. 204-208.
33. Colville J. *The fringes of power: the Incredible Inside story of Winston Churchill during World War II.* – Guilford, CT: Lyons Press, 2002. – 796 p.
34. Год кризиса 1938-1939 : документы и материалы : в 2 т. Т. 2. 2 июня – 4 сентября 1939 г. / М-во иностр. дел СССР; [редкол.: Ильичев Л.Ф. (пред.) и др.]. – М.: Политиздат, 1990. – 430 с.
35. *Documents on British foreign policy, 1919-1939. Vol. 4. 1939* / Ed. by Ernest Llewellyn Woodward, Rohan d'Olier Butler. – London: Her Majesty Stationery Office, 1951. – 647 p.

36. Год кризиса 1938-1939 : документы и материалы: в 2 т. Т. 1. 29 сентября 1938 г. – 31 мая 1939 г. / М-во иностр. дел СССР; [редкол.: Ильичев Л.Ф. (пред.) и др.]. – М.: Политиздат, 1990. – 554 с.
37. Михайлова Е.Е. Проблема «баланса сил» и место СССР во внешнеполитической стратегии Великобритании в Европе (1937-1941 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03; Нижегород. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2003. – 205 л.
38. Newton S. Profits of peace: the political economy of Anglo-German appeasement. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 225 p.

Павленко В.М. Мюнхенский кризис и крах Версальской системы накануне Второй мировой войны.

В статье исследуется процесс развития кризисных проявлений Версальской системы накануне Второй мировой войны. Особое внимание уделяется тому, как и при каких обстоятельствах проходила подготовка и подписание Мюнхенского договора. Отмечается, что появление на авансцене европейской политики нацистской Германии, без сомнения, стимулировало весь комплекс межгосударственных противоречий. Это привело к снижению стабильности Версальской системы. Анализируются проявления реакции великих держав на агрессивную политику Берлина и акцентируется внимание на том, что политика умиротворения была ошибочной и привела к усугублению кризиса Версальской системы в конце 30-х гг. XX в.

В данном исследовании делается ударение на том, что в результате политики умиротворения кардинально изменяется баланс сил на континенте, а подписание Мюнхенского соглашения в сентябре 1938 г. стало решающим в развитии кризиса Версальской системы и определило начало развала данной модели международных отношений.

Констатировано, что западные демократии так и не поняли сути диктаторских режимов, а такое непонимание привело не только к развалу международной системы, но и к началу Второй мировой войны.

Ключевые слова: Версальская система, международные отношения, Мюнхенское соглашение, политика умиротворения, безопасность, кризисные явления, диктаторский режим, западные демократии.

Pavlenko V. The Munich Crisis and Collapse of the Versailles System on the Eve of World War II.

The article examines the development of the crisis manifestations of the Versailles system on the eve of World War II. Special attention is paid to how and under what circumstances the preparation and signing of the Munich Agreement took place. It is noted that the emergence of Nazi Germany's European politics at the forefront undoubtedly stimulated a whole range of interstate contradictions. This led to a decrease in the stability of the Versailles system. The manifestations of the reaction of the great powers to the aggressive policy of Berlin are analyzed and attention is focused on the fact that the policy of appeasement was erroneous and led to the aggravation of the Versailles system crisis in the late 30s XX century.

This study emphasizes that as a result of the policy of appeasement, the balance of forces on the continent changes dramatically, and the signing of the Munich Agreement in September 1938 was decisive in the development of the Versailles system crisis and determined the beginning of the collapse of this model of international relations.

It was stated that the Western democracies did not understand the essence of dictatorial regimes, and such a misunderstanding led not only to the collapse of the international system, but also to the beginning of the World War II.

Keywords: the Versailles system, international relations, the Munich Agreement, appeasement policy, security, crisis occasions, dictatorial regime, Western democracies.